

על הסגנון המקראי של "בדמי ימיה" לש"י עגנון

רחל לנדאו
אוניברסיטת בר-אילן

סגנונו של סופר הוא חלק ממערכת הירארכית ענפה של גיוונים באמצעי ההבעה: המשלב, שהוא התגוונות אמצעי ההבעה כהתאם לנסיבות, שבהן מתרחש השיח, הוא חלק ממערכת אחרת של התגוונות, הנקבעת על-פי המעמד החברתי-כלכלי ורמת ההשכלה של הדובר, דהיינו: הסוציולקט, שאף הוא חלק מן הדיאלקט, המתגוון על-פי איזור המגורים הגיאוגרפיים¹.

משמעותה של קביעה זו היא שסגנונו של סופר עשוי לשאת עמו תכונות סגנון, שהן חלק של המערכת ההירארכית הנ"ל, כלומר תכונות סגנון המשותפות לקבוצות כותבים/דוברים, המשתמשים בלשון. מאחר שמדובר בלשון הספרות, הקווים הסגנוניים הכלליים של סופר הם מתחום המשלב על שלוש רמותיו, שהן: תחום השיח, דרך השיח ומידת הפורמאליות². חלק מן המאפיינים הסגנוניים של סופר יתבאר, אפוא, בקווים הכלליים הללו, ורק חלקם ייקבע כמאפיין הסגנוני האישי של הסופר הנדון.

הסיפור "בדמי ימיה" לש"י עגנון מגלה קווים משלכיים ברורים למדי: כהיותו סיפור אהבה קל להגדיר בו את תחום השיח (הנושא או האירוע, שבתחומם מתרחש השיח); לעומת זאת דרך השיח ומידת הפורמאליות אינן חד-משמעיות: מבחינת דרך השיח זוהי לשון כתיבה ספרותית של פרוזה מצד אחד, אך מצד אחר יש בה גם יסודות שיריים, המתחייבים מתחום השיח. גם מידת הפורמאליות הינה דו-צדדית: לשון כתיבה היא מטבעה לשון פורמאלית, אך פורמאליות זו נשחקת מעט לאור העובדה שזהו סיפור וידויי המסופר בגוף ראשון. בכך התווינו את המסגרת המשלכית הכללית של הסיפור, אך עדיין לא קבענו באילו אמצעים לשוניים מתממשות עובדות הסגנון הללו. תכונת הסגנון הכוללת ביותר של הסיפור היא אופיו המקראי. ואולם עיון מעמיק קצת יותר יגלה שתי מגמות המנוגדות זו לזו בשימוש בסגנון המקראי: האחת מתאמצת להבליט את התכונות המקראיות על-ידי שימוש בקווי סגנון מקראיים שכיחים, ואילו האחרת פועלת בכיוון הפוך ומבליעה את הסגנון המקראי על-ידי שימוש בתופעות שהן נדירות גם במקרא עצמו. המגמה היא, כנראה, ליצור אפקט של סגנון ייחודי, הנוצר הן על-ידי הסגנון המקראי כמות שהוא והן על-ידי עיבודו. הן הבלטת הסגנון המקראי והן הבלעתו באים לידי ביטוי בתחביר, באוצר המלים ובתופעות סמנטיות.

1. קווי סגנון תחביריים

1.1 הבלטת הסגנון המקראי — פיצד?

קווי התחביר המקראיים מודקרים לעין לראשונה גם ללא בדיקה מדוקדקת.

כלשונות עברית חפ"שית 16: 1980

על הסגנון המקראי של "בדמי ימיה" לש"י עגנון 27

הדפוסים המקראיים של מערכת זמני הפועל בולטים במיוחד, והם אף נאמנים למקור. גם המבנים של מקור מוחלט + פ, מ' מצב, סינרטיים ואסינרטיים, ציון תיאור הזמן על-ידי מקור + מ"י + כינוי נושא, השימוש המופרז בכי כמלת שעבוד — כל אלה הן תופעות תחביר מקראיות מובהקות. והרי דוגמות נבחרות לכל אפשרות:

מערכת הזמנים של הפועל:

- 1) ... אבל כנטות היום לקחה את צרור כתביה וחפרוך עליהם את החוט אשר על צוארה ועל המפתח ותישקם ותשלך אותם ואת המפתח אל התנור. (ז)
- 2) ואבי השקה אותה סמי מרפא והשת. (ז)
- 3) מרת גוטליב קמה ותחעטף ותלך. (ז)
- 4) ותקח את ידו ותשיחה על ליבה ותאמר תודה. (ז)

הדגם התחבירי במשפטים דלעיל הוא פעל... ויפעל או ויפעל... ויפעל כהתאם לכללי תחביר לשון המקרא, דהיינו: כאשר המשפט פותח בתיאור כלשהו (1) או בנושא (2), (3). הנשוא הראשון בא בצורת פעל ואחריו ויפעל ואילו כאשר המשפט פותח בנושא הרי הוא פותח ב-ויפעל. כלומר, מקומו הקבוע של ויפעל הוא בראש המשפט אחרי פועל בפעל כהמשך ל-3.

- 5) ויאמר: אמצא לך מורה ולמדת עברית. (יא)
- הדגם יפעל... ופעלתי משמש לציון פעולה בעתיד בצירוף הבעת המודאליות על-ידי ופעלתי.
- 6) ואם עין הרע שלטה בה ובאה אל המלמד ולחש לה. (יא)
- הדגם פעל... ופעל מציין פעולה שהיא עבר ביחס למספר (ובאה), אבל עתיד ביחס לפעולה הקודמת (שלטה). זהו, אפוא, עתיד כעבר. ופעל האחרון במשפט מציין מודאליות (ולחש לה = כדי שילחש לה).
- השימוש במערכת הזמנים המקראית כאשר לדגמים ודרכי ההצטרפות התחבירית מדוייק להפליא, ומחקה בנאמנות את דרך המקרא.

מקור מוחלט + פ

- 7) והתקוה שיעשעה את ליבנו כי חיה תחיה. (ו)
- 8) ואומר חשוב שבחתי למה זה לבשתי שמלת חגי. (י)
- 9) ...ובימים ההם סיפרה לי מינטשי, כי אהוב אהב מזל את אמי. (טז)

וכן: שוב תשוב אלינו (כ); רפא ארפאנה (כד); שאול שאלני אבי (כז); ארש נתארשתי לו (מז); נתון תנני (ל); אחר יאחר אביך (ל); חפוך חפצתי לצאת (לב); נכסוף נכסף (לו); זכור זכרתי (נג) ועוד.

משפט מצב

- 10) ונבוא עד קצה הגן והנה אשה זקנה חופרת בגן. (ט)

על הסגנון המקראי של "בדמי ימיה" לש"י עגנון 29

בדוגמות רבות כי כפולה מציינת שני משפטי תיאור סיבה:

- 25 ... על כן לא יעשנו העוורים, \lrcorner כי לא יוכלו העוורים לראות את האש ואת העשן, \lrcorner כי עוורים המה. (יד)
- 26 ... \lrcorner כי לא כישלה מאכלים חריפים, \lrcorner כי בשם ההוא... (טו)
- 27 ... לא הפיק רצון מבעלת הבית, \lrcorner כי אספה שלומה מאת הנערה הזאת, \lrcorner כי ריב היה בין מינטשי ובין אם הנערה ... (טו)
- 28 ואקח את הספר... ואשים אותו בנרתיקי. \lrcorner כי לא קראתי בחדר מינטשי כלילה, \lrcorner כי לא יכלה מינטשי לישון לאור הנר. (יז)
- 29 ומר גוטליב נסע אל אחיו \lrcorner כי אמר גוטליב אולי יספח אחיו למלאכת ידו, \lrcorner כי עשיר הוא ויגדיל את בית החרושת. (כד)

השימוש המרובה בכי אופייני במובהק ללשון המקרא, שהרי לא זו בלבד, שהיא גוברת על שאר מלות השיעבוד לפתיחת משפטי שיעבוד, אלא היא גם משמשת בתפקיד של קישור איברים של משפט מחובר ואפילו לציון המשפט העצמאי במשפט מורכב. לכן תפקידה הסגנוני אינו מתבטא בתפקיד התחבירי שבו היא משמשת, אלא בעצם החזרה עליה.

1.2 הבלעת הסגנון המקראי

בצד התופעות התחביריות השכיחות במקרא, משתמש עגנון גם בתופעות תחביריות שהן נדירות גם במקרא עצמו, אך עם זאת הן עדיין תופעות מקראיות. כך הם השימוש באקורטיב האדורביאל, השימוש במבנה כמו + פ ו-נשוא זהות + לוואי. מבנה התקבולת חורג מנוהג התקבולת המקראית מבחינה סמנטית עד כדי כך, שנראה כו תקבולת מדומה בלבד. אך עם זאת הוא יוצר רושם של תקבולת אמיתית באמצעים תחביריים. כך גם הדימוי בא בדרך כלל בדפוס תחבירי מקראי קבוע, אך ייחודו כאן ניכר בהפרדה הגדולה שבין הנושא והדומה. תכליתה של הפרדה זו היא כנראה ליצור סגנון תיאורי מפורט, המעכב את התקדמות העלילה, והמתאים לתיאור זכרונות. כל החרוגות מן הסגנון המקראי השכיח נועדו להראות, שהדבקות בסגנון המקרא לא באה לשמה, אלא לשם יצירת סגנון ייחודי של פרוזה פיוטית, ההולם סיפור אהבה עדין זה.

דוגמות:

האקורטיב האדורביאל⁴

- 30 ... כי על הארץ יכרע ואני מרומים אשכון (תמורת "במרומים"). (כא)
- 31 כי לא אוכל לשים לדרך פעמי לילה. (יט)
- 32 ואני יושב בית האנשים הטובים האלה. (כא)
- 33 ... ואת הנר האחד נר הנשמה הביאה בית הכנסת. (כז)
- 34 וכתבוא בית האיש לילה. (לד)
- 35 ואני ישבתי בית והיטבתי את שמלותי. (יב)

ועוד. כמו + פ

המבנה כמו+פ נדיר במקרא. מתוך 53 הופעות רק ב-8 הופעות המבנה הוא כמו

- 11 הנה השוק הגדול אשר שם תשבנה הנשים \lrcorner וירקות בטליהן. (כא)
- 12 ובנשוב רוח בין העצים \lrcorner ואני שוכבת אצל החלון... (טו)

המאפיין את פסוקי המצב הסינטיים הנ"ל הוא שהם פותחים ב-ו, ולא באמצעי השיעבוד השכיח יותר כימינו פש-. במיוחד שכיחים בסיפור משפטי מצב אסינטיים הבאים בראש המשפט ומקדימים את המשפט הראשי העצמאי:

- 13 הבוקר אור \lrcorner ואור חדש האיר אל חלוני. (טו)
- 14 אני תלמיד האוניברסיטה \lrcorner והאלקים נחני אל אחת הערים. (יז)
- 15 הוא משתעשע עם הילד \lrcorner ואחיו בא. (כה)
- 16 עודנה עצובה \lrcorner ויבוא שנית ויבקש לנשק לה. (כד)
- 17 היא באה בית חמיה \lrcorner ויבוא חתנה... (כד)

מקור גטוי + מ"י + כינוי נושא לציון תיאור הזמן

- 18 ובנשוב רוח בין העצים... ואהיה כשוכבת על ערסל בגן. (טו)
- 19 זכרתי את ילק הבית בהפוחתו בקורות ביתנו. (טז)
- 20 ... בגעת מצחי במצבת אמי. (טז)
- וכן: בעמדי ברחוב העיר (יז); ופהתמי את תפלתי (יט); מדי זפרי את יסורי בני (יט); יהי כתלות לאה את המזרח (כב); ובשובי לחדרי (כב) ועוד.

שימוש חוזר בכי

- 21 ועתה כי הסיר אלקים את שנת \lrcorner אשבה נא על ירך פי תדרישיני \lrcorner ועמדתי עלייך, ואם לא, אדע אפוא \lrcorner כי שלום לך.
- לפינו שלווה משפטים משועבדים הפותחים בכי: הראשון בהם הוא משפט תיאור סיבה, שגרעינו "אשבה"; השני – משפט תיאור תנאי, שגרעינו "ועמדתי"; והשלישי – משפט מושא, שגרעינו "אדע".

- 22 ... אבל מי יאמר \lrcorner כי לא טוב עשה האיש \lrcorner כי בחר ללכת בדרך אחרת מן הראשונה.
- במשפט זה כי פותחת שני משפטי מושא המשולבים זה בזה.
- 23 ובשובי לחדרי הגיתי כל היום תעותעים \lrcorner כי מינטשי איננה יושבת בעיר ההיא, \lrcorner כי בעיר הבירה היא יושבת... (כב)
- 24 לו הראינו לו פנים דואגות \lrcorner כי אז חשב גם הוא \lrcorner כי חולה הוא. (כה)

משפטים (23), (24) מראים שפי עשויה לבוא גם כפתיחה למשפט מחובר בהוראת "אלא" וגם כפתיחת סיפה של משפט תנאי, שהוא משפט עצמאי (כי אז [24]). פירושו של דבר הוא שהמלית כי החוזרת איננה בהכרח שוות תפקיד לפי הראשונה במשפט. תפקידי כי במשפט (23) הם לפי סדר ההופעה: משפט מושא; איבר שני של משפט מחובר; ואילו במשפט (24): משפט תנאי סיפה; משפט מושא.

ליומנה של נערה, שהיא רגשנית במידה ניכרת, אך חסרת נסיון בכתיבה אומנותית? ⁷ ואפשר שחברו כאן שתי הסיכות כאחת. מכל מקום, אין ספק, שזהו קו סגנוני נוסף המייחד סיפור קצר זה, משום שהוא חוזר על עצמו בעקביות מפתיעה. והרי הדוגמות:

(48) א) את הרקובים תמכורנה.

$$\frac{\text{מושא}}{\text{נר' + נש'}}$$

ב) את הטובים תאצורנה.

$$\frac{\text{מושא}}{\text{נר' + נש'}}$$

ג) עד אשר ירקבו גם הם. (כא)

א, ב) הם שני איברים של משפט מחובר, שבו איבר (ב) מוסיף אינפורמציה על איבר (א) ולכן אין כאן תקבולת סמנטית. לעומת זאת המבנה התחבירי מקביל לחלוטין, כמעט עד כדי יצירת מקצב, כשאיבר (ג) הוא משפט ארוך יותר הבא אחרי שני האיברים הקצובים והקצרים. בכך הוא מפר את הסימטריה ויוצר קצב מגוון יותר. וכן הדבר גם בדוגמה הבאה:

(49) א) שני צנורוהיה מונקים מים,

$$\frac{\text{נר'} \quad \text{נש'} \quad \text{מושא}}{\text{נר'} \quad \text{נש'} \quad \text{מושא}}$$

ב) וכנות הארץ תשאבנה מים,

$$\frac{\text{נר'} \quad \text{נש'} \quad \text{מושא}}{\text{נר'} \quad \text{נש'} \quad \text{מושא}}$$

ג) ואיש יהודי יגש אל אחת הנערות לשתות מים מדליה. (כא)

יש שמבחינת הרעיון הכללי נראות הצלעות כמקבילות, אך אין הן ממלאות את דרישת ההקבלה המדויקת בין היחידות הסמנטיות שבצלעות המקבילות:

(50) הלכנה שפכה אורה

$$\frac{\text{נר'} \quad \text{נש'} \quad \text{מושא}}{\text{נר'} \quad \text{נש'} \quad \text{מושא}}$$

ועל נתיבותי נגה אור. (לר)

התקבולת כאן היא תחבירית בלבד, מעין כיאסמוס מדומה של חילוף הסדר בין משלימי הפועל, משום שלא כל היחידות המקבילות מבחינה תחבירית מקבילות גם מבחינה סמנטית. המושא (אורה) והתיאור (ועל נתיבותי) אינם מקבילים מבחינה סמנטית, ואילו היסודות המקבילים כתוכנם (שפכה אורה — נגה אור) אינם מקבילים מבחינה תחבירית. אמנם יש הקבלה סמנטית מסויימת בין "לבנה" ו-"אור", והקבלה זו מסייעת אף היא ליצור את הרושם הראשוני המוטעה של תקבולת אמיתית; אבל חוסר ההקבלה הסמנטית בין המושא והתיאור וחוסר ההקבלה התחבירי בין היחידות הסמנטיות המקבילות מבטלים את האפשרות לראות במבנה זה תקבולת אמיתית. חוסר ההקבלה התחבירי בולט גם בין שני הנשואים, שהאחד מהם פועל יוצא, ואילו האחר פועל עומד. ודומה הדבר דמיון מפתיע גם בשתי הדוגמות הבאות:

+ פ, ואילו ככל השאר — כמו + שע/שת. אם ניקח בחשבון שבמבנה זה בשימוש של עגנון המשמעות של כמו היא "כאילו", הרי שבכך עוד נצמצם את תדירותו במקרא. ⁵ פירושו של דבר, שעגנון מעדיף כאן צורת ביטוי מקראית נדירה על פני צורה חז"לית שכיחה. והרי הדוגמות:

36) אמי כמו שכחה מכאוביה. (ו)

37) והאיש כמו הכיר פתאום מי האנשים... (ט)

38) מן היום ההוא והלאה כמו ישמור המלמד את צעדי המורה. (יב)

39) והאיש כמו נבהל מדבריו. (כג)

40) ופתאום כמו בקשה להשכיחני... (כד)

41) והנה אשה זקנה כמו מחכה לי כ... (לג)

42) ועיני כמו הגדילו. (מב)

43) ומול חורר, עיניו כמו כבו. (מד)

נשוא זהות + לוואי

מבנה תחבירי נוסף ההולם סגנון פיוטי הוא המשפט השמני, שבו הנשוא זהה לנושא לא רק בתחום המושגי אלא גם בתחום הסימן הלשוני. מבנה זה מקבל את הצדקתו, כמובן, רק בתוספת הלוואית המצטרפת אל הנשוא. מכל מקום נוצר כאן סוג מסויים של חזרה על אותה המלה, שאמנם איננה חזרה בדרך השירית המובהקת, אך ככל זאת היא משהו לפרוזה קורטוב של פיוטיות:

44) ...כי קול מבשר מות הקול הזה. (יב)

45) והקיץ קיץ. (יב)

46) והבית בית-חרושת לתמרוקים. (יד)

47) והלילה ליל-תכלת. (יד)

וכן: והבית בית אנשים אמירים (יז); מחלת אחיה מחלתה (כג); חכמת הנגינה חכמה נפלאה (ל); ושמלתה שמלה קלה (מד); והצחוק צחוק איש טוב (ג).

התקבולת המדומה

מרכיב נוסף המשמש את סגנון הפרוזה השירית בסיפור הוא יצירת מכנים תחביריים המשאירים רושם של תקבולת אף-על-פי שאינם תקבולת לפי כל הבחנים.⁶ ברוב הדוגמות רק המבנה התחבירי יוצר את הרושם, שלפנינו תקבולת כיאסטית, בעוד שמבחינת התוכן אין כאן תקבולת כלל, משום שתוכנה של הצלע השנייה איננו הרעיון החוזר על תוכנה של הצלע הראשונה, אלא מהוה תוספת לה. גם כאשר הרעיון הכללי נראה כרעיון חוזר, אין לראות בכך תקבולת סמנטית, משום שאין הקבלה מלאה בין היחידות הסמנטיות בצלעות השונות של התקבולת. כאשר התקבולת הסמנטית הושגה בכל זאת, הרי שיש חריגה ממנה מן הצד התחבירי. ויש לשאול האם "אי דיוק" זה בשימוש בתקבולת מכוון הוא, ואם כן לאיזו תכלית? האם רק כדי לשוות לכתוב אופי של פרוזה שירית, בלי להפוך אותה לשירה של ממש, או שמא כדי להתאים את הסגנון

בכך, שהוא מפריז בדחיסת החלל שבין שני חלקי התבנית התחבירית הקבועה. (לעתים הוא משתמש בתבנית כגיוון קל: פ + מקור... פן + פ, אך אין זו התבנית המקראית האלטרנטיבית שהיא: כאשר פ...פן + פ). אמנם גם במקרא יש הפרדה בין שני חלקי התבנית התחבירית, אבל בדרך כלל אין הפרדה זו מגיעה לכדי משפט שלם, אלא היא מצטמצמת ללוואים למיניהם. במקרים אחדים יפרידו שני משפטי זיקה אסינדרטיים בין חלקי התבנית, במקרים אלה יש בדרך-כלל גם תזרה על צירוף הכ', כלומר על נושא ההשוואה¹⁰. עגנון הלך אפוא בעקבות המקרא, אלא שהגדיש את הסאה:

(55) וכאשר יהיה את הילד אשר שמע את אמו פועה ומצפצפת + והכיר פתאום
[כי זה שמד] כן היה עמי בקראי בספרים. (יב)

ההפרדה כוללת משפט זיקה מחובר שכתוכו משפט מושא.

(56) וכנוגה השמש השוקעת [בזרחה על המזרח עם דמדומי ערב, אפס קצהו
האירה, + וכולו לא האירה] כן היו דבריי הפעם... (יח)

ההפרדה כוללת משפט תיאור זמן מחובר בעל שלושה איברים.

(57) כגוב [אשר מצא כסף בדרך + וישיבהו לבעליו + ואחר גנב את צרור הכסף
מכיסו כי גנב הוא + ובגנבות יחיה נפשד] כן אנכי היום. (כב)

ההפרדה כוללת משפט זיקה מחובר בעל שלושה איברים, כשהאיבר השלישי מכיל משפט תיאור סיבה מחובר בעל שני איברים.

(58) [כנגן המנגן באישון לילה ואפלה [ולבו מלא על גדותיו, לא יביט בתוי זמרה
רק [אשר ישים אלקים בליבו] ינגן] כן האיש הזה. (כו)

ההפרדה כוללת משפט זיקה מחובר בעל שלושה איברים, כשהאיבר השלישי מכיל משפט זיקה עצמאי בתפקיד משפט מושא.

(59) כעוף [יעוף + ולא ייעף לאסוף עשבים לקינו] כן לא ייעף אבי. (י)

ההפרדה כוללת משפט זיקה אסינדרטי מחובר, בעל שני איברים.

ההפרזה בהרחקת חלקי התבנית התחבירית זה מזה נועדה, כנראה, ליצור אפקט של פרוזה פיוטית, המשתהה לתאר את פרטי הפרטים מצד אחד, ואשר כותבה חסר נסיון ככתובה אמנותית של ממש מצד אחר. והשווה הפרק על התקבולת המדומה לעיל.

2. קווי סגנון מילוניים: עיון באוצר המלים ובדרכי ההצטרפות

בדיקת רובדי הלשון לא הוחלה על אוצר המלים הכללי של הסיפור מכמה טעמים: גם בדיקת סיפור זה, שהוא קצר יחסית, היתה מחייבת שימוש במחשב, שכן על-פי אומדן משוער בלבד כולל גם סיפור קצר זה כ-13,500 מלה (וגם אם נפחית ממספר זה את המלים החוזרות, עדיין יהיה המספר גדול). ואולם חשובה ומהותית יותר

(51)

נר	נש	מושא
דמדומי הערב העטו אותנו		
ת	נש	נר
ובחלונות זרח אור. (מ)		

דוגמה זו חסרה כל יחס סמנטי בין היחידות התחביריות המקבילות ואף בין הרעיונות של הצלעות בשלמותן. אף-על-פי-כן נוצר רושם של תקבולת על יסוד ההקבלה התחבירית, הכנויה בסדר מהופך, ואשר הושגה למעשה על-ידי הקדמת משלים הפועל שבצלע השניה לראש המשפט.

(52)

נר	נש	מושא
אפלת עדנים תכסה את השולחן		
ת	נר+נש	מושא
ולאור גחליליות אכלנו את לחמנו (כד)		

כדוגמה זו גם ההקבלה התחבירית משתכשת מעט, הן בגלל השוני הסמנטי המהותי שבין שני הנושאים, שהראשון שבהם הוא חסר רוח חיים ומשנהו – בעל רוח חיים; והן בגלל השוני התחבירי שביניהם: האחד מפורש, והאחר – כלול בפועל. ושונוה הדבר כדוגמה הבאה:

(53)

נר+נש	מושא
או אמרתי לשכלי [גש הלאה	
מושא	נר+נש
ולזיכרון קראתי [עזרני (יא)	

כאן ההקבלה התחבירית המהופכת מלאה, וגם מבחינה סמנטית לפנינו תקבולת ניגודית⁸. לתקבולת שהיא סמנטית בלבד נודמנה רק דוגמה אחת:

(54)

נש	נר
נפלאים דרכי החלום	
מושא	נר
ונתיבותיו מי ידע (מו)	

מבחינה סמנטית יש כאן תקבולת כיאסטית מלאה: דרכי החלום סינוניים לנתיבותיו ונפלאים קרוב אל מי ידע; אלא שמבחינה תחבירית הנודפים הם בעלי תפקיד תחבירי שונה ואילו המקבילה הסמנטית של הנושא שבצלע הראשונה היא משפט שלם בצלע השניה.

מבנהו התחבירי של הדימוי

הדימוי מצטרף אל התכונות הסגנוניות-תחביריות בכך, שאף הוא בא בתבנית תחבירית קבועה החוזרת על עצמה. התבנית פ + שע... פן + שע שכיחה למדי במקרא⁹. עגנון משתמש בדפוס המקראי הקבוע מצד אחד, אך מכניס בו נופך משלו

שבע ביום (טו) — (תהלים קיט, 164).

גם כאשר עגנון משנה את דרך ההצטרפות של המלה, תוך שמירה על משמעותה וצורתה המקראיים, גם אז נשמר במקרים רבים הקשר הסמנטי ההדוק שבין המרכיב המוחלף למרכיב המקורי. בדוגמות שנמצאו הקשר היה משני סוגים עיקריים: קשר סינונימי וקשר היפונימי.

2.1.3 קשר סינונימי

שם לאפס חפצי (מו) — על-פי "שם לאל מלחי" (איוב כד, 26).
וירף לבי (יב) — על-פי "רפו ידיו", המופיע הרבה במקרא.

היד והלב באים כאן ביחס סינונימי, משום ששניהם מציינים למעשה את האדם בדרך המטונימיה.

לגמא נהר (מב) — על-פי "יגמא ארץ" (איוב לט, 24).
ארץ ונהר הם שמות נרדפים למקום או מרחק בהתקשרם אל הפועל לגמא = "לבלוע" כמובן המטפורי.

אנטונים:

הקיפה הדממה את לבי (לט) — על-פי "הקיפה הזעקה את גבול מואב" (ישעיהו טו, 8).

2.1.4 קשר של שותפות היפונימית

לשפות חמין (לח) — על-פי "שפות הסיר" (מל"ב ד, 38; יחזקאל כד, 3).
לפרוט על הפסנתר (ל) — על-פי "הפורטים על-פי הנבל" (עמוס ו, 5).
ויצלו תפוחים (לט) — על-פי "צלו בשר" (שמ"א ב, 25; ישעיהו מד, 16 — 19).
ורגבי הקרח היו לרבץ עורבים (מג) — על-פי "מתקו לו רגבי נחל" (איוב כא, 33).
הנדרות התלקחו (כו) — על-פי "אש מתלקחת" (שמות ט, 24; יחזקאל א, 4).
השדות החשופים (מא) — על-פי "יחשוף יערות" (תהלים כט, 9).
הצחי ציגריטה (יד) — על-פי "הצית אש" (חשע פעמים במקרא).
הגחלת ליחכה את הנייר (ז) — על-פי "וחפל אש ה'... ואת המים אשר בתעלה לחכה" (מל"א יח, 38).
אחי אמי אשר נפחה נפשו בצבא (לט) — על-פי ירמיהו טו, 9.

קולוקציה זו חורגת לכאורה מנוהג לשון ימינו, הלקוח מלשון חז"ל. עגנון משתמש בפועל נפח כאילו היה פועל עומד ובכך הופך את המרכיב הנוסף נפש לנושא. נש ני
"אחי... נפחה נפשו. בנוהג לשון ימינו משמש הפועל כפועל יוצא ולכן נפש היא מושא לו. לפי נוהג לשון ימינו היינו מתרגמים את המשפט כך:
"אחי אמי אשר נפח נפשו בצבא". עגנון שוב מנסה לשוות לסגנונו אופי מקראי שצריך להיות שונה מלשון ימינו, ולכן הוא משנה מלשון ימינו. ואולם השינוי שהכניס כאן עגנון יש לו על מה להסתמך. שכן, הכתוב בירמיהו כך הוא:

היא הסיבה השניה: בדיקת הרכבים הלשוניים של כל אוצר המלים למעשה אינה מעניינת מבחינת הייחוד הסגנוני, מאחר שאוצר המלים הבסיסי משותף פחות או יותר לכל הרבדים. לדעת פרופ' ח' רביץ¹¹, מלים מקראיות מרכיבות 90% של 100 המלים השכיחות ביותר ו-80% של 1,000 המלים השכיחות ביותר בלשון ימינו. מכאן הוא מסיק שלמעשה בכל טקסט יגיעו המלים המצויות במקרא לכ-60-70 אחוז. משום כך הבדיקה הופעלה רק על המלים הגבוהות מבחינה סגנונית או על אלה שהן נדירות בשימוש היומיומי. ברור שסלקציה זו היא סובייקטיבית במידה מסוימת, משום שהיא נעשית על-פי התרשמות החוקר בלבד, אבל סובייקטיביות זו מצטמצמת לאור העובדה, שקנה-המידה להשוואה יהיה לשון הכתיבה של הפובליציסטיקה העיתונאית, המוכרת היטב לכל דובר בן-זמננו.

2.1 הבלטת הסגנון המקראי

בדיקה זו העלתה, שגם אופיו של אוצר המלים (הגבוהות) הוא מקראי באופן בלתי מבוטל, והדבר בא לידי ביטוי בתופעות אחדות:

2.1.1 רוב לרובד המקראי

מתוך 168 מלים שנבדקו 115 מלים מופיעות במקרא, אך רק 96 מהן משמשות גם במשמעות מקראית. 53 מלים הן מלים בתר-מקראיות (רשימות המלים יופיעו בנספח).

ואולם הקביעה הסטטיסטית איננה עיקר כאן. האופי המקראי של המילון בא לידי ביטוי הרבה יותר מוחשי בדרכי ההצטרפות של המלים, בקונוטציות ומעל לכל כמובאות המקראיות.

2.1.2 המקראיות של הקולוקציות (דרכי ההצטרפות)

נוסף על ה"מוצא" המקראי של הערך המילוני שכיחה בסיפור זה הבאת הערך על ההקשר המקראי המידי שלו. כלומר לא המלה הבודדת בלבד מבליטה כאן את האופי המקראי אלא הצירוף כולו¹².

דוגמות:

דלף טורד (מב) — (משלי כז, 15; יט, 13).

ותמח פיה (יג) — (משלי ל, 20).

ותמצא מרגוע בצלו (לה) — (ירמיהו ו, 16).

ידו נחתה עליו (מה) — (תהלים לח, 3).

אולי יתעשת האלקים (לט) — (ירנה א, 1).

לא מצא מנוח — (שלוש פעמים במקרא, פעמיים בשלילה: בראשית ח, 9; איכה א, 3).

הפיק רצון מן (לז) — (משלי יב, 12; ח, 35; יח, 22).

ותקרוץ בעיניו (יג) — (משלי ו, 13).

וירזום בעיניו (לא) — (איוב טו, 2).

רחפו עצמותיו (מה) — (ירמיהו כג, 9).

ואבי לא שת ליבו (ח) — (בשלילה, שתי פעמים בלבד. שמות ז, 23; שמ"א ד, 20).

אף משנה את מעמדו התחבירי מפועל יוצא לפועל עומד.

ופתאום נזכרתי כי קרוא אני אל לחם הצהרים. (כ)

משמעות הפועל במקרא היא "נשמר בזיכרון, לא נשכח" (ושמו לא יזכר עוד), הפועל ממלא פונקציה של סביל. לעומת זאת בהקשר שלפנינו משמש הפועל כמשמעות הנוהגת בלשון חז"ל: "עלה בזכרונו, עלה פתאום בליבו לאחר שנשכח", והבניין אינו מציין סביל אלא פעולה פשוטה בתוספת גון של פחאומיות הפעולה.

רפני האיש אורו, כי שקל אותו אבי בצרתו. (ט)

נראה שהמשמעות המתאימה כאן להקשר ידועה פחות לדובר הממוצע מן הדוגמות הקודמות, משום שלא חדרה ללשון ימינו, ובכך השימוש מורגש כשימוש מיוחד ונדיר. המשמעות מצויה אמנם בלשון חז"ל "הביא בחשבון" (כגון: עבד שרבו שוקל לו שגגות כזדונות [חגיגה ה, ע"א]). אלא שכנראה שבהקשר העגנוני הנ"ל יש תזונה קלה במשמעות אפילו מן המשמעות שבלשון חז"ל בגלל שינוי אופיו הסמנטי של המושא: (אדם) במקום (שגגות). לפי ההקשר תהיה ההגדרה המדוייקת יותר "שיתף". בכל אופן אין ספק ששימוש מיוחד זה מעורר אפקט של מלה נדירה, אף-על-פי שהצורה שכיחה למדי במקרא כמשמעות אחרת.

צורה מקראית ומשמעות הנוהגת בלשון ימיה"ב

כאשר המשמעות המוענקת לערך היא מנוהג ללשון ימיה"ב, יהיה אפקט הייחוד חזק עוד יותר, אלא אם כן כבר חדרה משמעות זו גם ללשון ימינו, ואז היא מוכרת גם לדובר הממוצע בן-זמנו. כך, למשל, הדבר במלים כמו חתן שהכל משתמשים בהן הרבה גם במשמעות "ארוס", אולי בלי להיות מודעים לכך שזו משמעות, שצמחה רק בלשון ימיה"ב, ואילו במקרא משמעותה "איש ביום חתונתו" בלבד. כן הדבר גם כאשר למלה התעתד, שמשמעותה "התכוון, הכין את עצמו לעתיד" מקורה בלשון ימיה"ב, ואילו המשמעות המקראית "היה מיועד" (לפי איוב טו, 28) אינה בשימוש ללשון ימינו כלל. לכן אין להתפלא כאן שגם עגנון משתמש במלה כמשמעות של לשון ימיה"ב: וישחק כאיש אשר יתעתד לכרח את שומעיו (כה) — ודומה הדבר גם כאשר למלה התפלא, שמשמעותה המקראית אינה בשימוש היום: "עשה דברים נפלאים וקשים" ("ותשוב תתפלא ביי" — איוב יט, 16), ואילו המשמעות הנוהגת היום מוצאה מלשון ימיה"ב.

שונה הדבר במלים שמשמעותן המקראית היא המשמעות הנוהגת בלשון ימינו, ואילו המשמעות שמקורה בלשון ימיה"ב השימוש בה נדיר.

ופעמוני עגלות חרוף צלצלו ויצהילו. (מ"ב)

בהקשר זה נראה, שהמשמעות היא שוב זו הנוהגת בלשון ימיה"ב: "גרם (לטוסים) שישמיעו קול צהלה", כלומר הפעמונים צילצלו והטוסים צהלו. במקרה זה המשמעות המקראית היא השכיחה יותר, ולכן על-ידי השימוש כמשמעות המאוחרת יותר משיג

אמללה יולדת השבעה

נש' נר'
נפשה באה שמשוה

מאחר שמלת ההצרכה "את" חסרה כאן הציירוף הוא למעשה דו-משמעי מבחינה תחבירית, אבל אם נסתמך על התקבולת, הרי דווקא תפיסתו של עגנון היא הנראית כאן (כלומר נשוא — נושא) ולא כפי שאנו נוהגים בלשון ימינו, בהשפעת לשון חז"ל.

ויפזו רגלי הסוסים (לט) — על-פי "ויפזו זרועי ידיו" (בראשית מט, 24).

כל הקולוקציות (=ההצטרפויות) הנ"ל מבליטות את הקרבה הסגנונית ללשון המקרא, הן בהעתקת הקולוקציה המקראית כלשונה והן על-ידי הכנסת גיוון קל בה.

2.2 הבלעת הסגנון המקראי

2.2.1 השימוש ברבדים הבתר-מקראיים

הבלעת הסגנון המקראי ניכרת קודם כל כעצם השימוש גם ברבדים הבתר-מקראיים: כשליש מן המלים שנבדקו (53 מתוך 168) נמצאו בתר-מקראיות לפי החלוקה הבאה:

9 מלים בעלות צורה ומשמעות חדשה.

8 מלים בעלות צורה ומשמעות של ל' ימיה"ב (ימיה"ביניים).

30 מלים בעלות צורה ומשמעות של ל' חז"ל.

6 מלים שצורתן צורת ל' חז"ל אך משמעותן מאוחרת.

נוכל להוסיף על כך עוד 19 ערכים, שצורתם אמנם מקראית אך משמעותם מאוחרת יותר (53 + 19 = 72); בכך יגדל מספר הערכים שאינם על טהרת המקרא ויתקרב למחצית. יש להניח, שתכלית המחבר היתה ליצור אפקט של סגנון יחודי-פיוטי ונדיר. לכן גם כאשר השתמש במלה מקראית שכיחה למדי היה בידו להפוך אותה לנדירה ומיוחדת בכך שהשתמש בה שלא במשמעות המקראית, אלא כמשמעות שבה שימשה בלשון חז"ל או בלשון ימיה"ב שהם במקרים רבים ידועים פחות לקורא הממוצע¹³. ואולי כאן המקום להעיר, שגם רוב המלים המקראיות ה"טהורות" שעגנון משתמש בהן כאן, הן מלים נדירות גם במקרא עצמו, לעתים אפילו יחידאיות. והרי כמה דוגמות למלים מקראיות בעלות משמעות מאוחרת יותר:

צורה מקראית ומשמעות הנוהגת בלשון חז"ל

הן חותמת אני את לימויך בשנה הזאת (מג) — חתם במקרא נדיר ומשמעותו "סגר" או "שם חותם". בהקשר שלפנינו משמעותו "השלים, סיים" השכיחה בלשון חז"ל. ועיניו כמו הגדילו. (מ"ב). — במקרא זהו פועל יוצא ולו משמעויות רבות:

1. הרבה, עשה לגדול משהיה; 2. עשה גדולות, עשה חיל רב; 3. התנשא, בזו חילול; 4. הרבה להיטיב עם —

בהקשר הנ"ל משמש הפועל כמשמעות הנוהגת בלשון חז"ל: "נעשה גדול, גדל" והוא

היא שגורה בלע"ח, הרי שנוצר אותו ניגוד בין המסגרת הסגנונית המקראית לכין תוכנה הבתר-מקראי. וניגוד זה תרות זו הם היוצרים, שוב, סגנון מיוחד היונק מן המקורות אך אינו משתמש בהם כנתינתם.

2.2.2 שינוי דרכי ההצטרפות המקראית

גם בדרכי ההצטרפות נהג עגנון בדרך דר-ערכית זו של הכלטת הסגנון המקראי לעומת הכלעתו. כצד הקולוקציות שנלקחו מן המקרא כלשונו, או נכנו על דרך הקולוקציות המקראיות, יוצר עגנון גם קולוקציות חדשות, שאין כל קשר סמנטי בין מרכיביהן למרכיבים המקראיים המקוריים. לעתים החוליה המקשרת היא משמעות הערך בלבד, שנשארה המשמעות המקראית, ולעתים אף משמעות הערך משתנית בעקבות שינוי הקולוקציה. דוגמות:

קולוקציות חדשות תוך שמירה על המשמעות המקראית של הערך:

נמוגו שריקות — המסע (מא). במקרא הנושא הוא אדם או היכל¹⁴.

וקילא עמדה לפני המראה ותמח את האבק. (יג)

על-פי מחתה פיה שבמשלי ל, 20, ברור, שאין כל קשר סמנטי בין אבק לבין פיה.

ויפוזו רגלי הסוסים ברוך יחד פעמוניהם. (לט)

על-פי "ברן יחד כוכבי בוקר" שבאיוב לח, 7.

וריח האויר הטהור כלול בריח נסורת ועצים מבוקעים. (מב)

על-פי "סלה כלולה בשמן", עשרון כלול בשמן וכיוצא בזה, המופיעים הרבה במקרא.

גם עיני קדחו, בערו בחוריהן. (מח)

על-פי "אש קדחה באפי" (דברים לב, 22; ירמיהו טו, 14).

ושחוק נוגה שיעשע על שפתיה הקודחות. (ז)

על-פי "ושיעשע יונק על חר פתן" (ישעיהו יא, 8).

בכל הקולוקציות הנ"ל אין שום קשר סמנטי בין המרכיב המקורי למרכיב המחליף אותו, והקשר אל המקור נשמר רק באמצעות משמעותו של הערך. יש להעיר עוד, שהקולוקציות החדשות הן למעשה חד-פעמיות, אך המיוחד בהן היא העובדה שהן מחליפות קולוקציות קבועות בלשון המקרא, או צירופים מקראיים חד-פעמיים, שהפכו לקולוקציות קבועות בלשון ימינו. להצבעה על השינויים שחלו בקולוקציה יש משמעות כמובן רק בתנאי שהמקור קולוקטיבי וקבוע, כי אחרת חסר הבסיס לשינוי.

קולוקציות חדשות בשינוי המשמעות המקראית של הערך:

יש שבעקבות הרחבת הקולוקציה חלה תזזות-מה במשמעות הערך. אין זה שינוי משמעות ממשי, שהרי הוא חל רק בהשפעת ההקשר החד-פעמי, אך מצד אחר כבר אין זו המשמעות המקראית המדוייקת.

המחבר אפקט של יחוד פיוטי. ודומה הדבר גם בדוגמה הבאה:

שבע ביום שיחרתיה. (טו)

המשמעות במקרא: "השכים לראות את", חיפש ודרש אל-". כאן נראית יותר המשמעות של ימה"ב: "ביקר".

צורה מקראית ומשמעות הנהגת בלשון העברית החדשה (בלע"ח) ועגמומית נאלחה... (מב)

במקרא: "נשחת" (תהלים יד, 3).

בלע"ח: "שנודהם, שנתלכלך".

לא גלמתי באדרתי פי. (לט)

במקרא: "כרך, קיפל": (גלם את אדרתו).

בלע"ח: "כיסה, עטף".

כעד הגולה הלכנה שלחה עלינו המנורה אורה. (כו)

במקרא: "כדור כראש עמוד" (דכה"י ב' ד, 3).

או: "פך עגול" (זכריה ד, 3).

בלע"ח: "אהיל למנורה בחבנית כדור של זכוכית".

ניעיתי כפי ממסחרי. (כה)

בביטוי זה לא זו בלבד שעגנון משתמש במשמעות החדשה, אלא הוא אף משנה את הביטוי עצמו מניער חוצנו מן ל-ניער כפו מן. הביטוי נייער חוצנו מופיע בנחמיה ה, 13 כצירוף חופשי במשמעותו הפשוטה. בלשון ימינו הוא הפך לצירוף כבול במשמעות "הסתלק מן", שלל כל קשר אל מישוהו או אל משהו".

לפנים איש כי יקטר ותלו מקטרתו על חרטמו.

במקרא: "העלה קטורת, שרף בשמים שונים או קרבנות להעלות ריח ניחוח" (ויזבח ויקטר בהמות, מל"ב טז, 4).

בלע"ח: "עישן טבק".

הענקת משמעות בתר-מקראית לצורה המקראית הופכת מלה שכיחה לנדירה יותר ועל-ידי כך לפיוטית יותר. לעומת זאת, כאשר המשמעות הבתר-מקראית היא המשמעות השכיחה והידועה לצבור הקוראים, אזי נוצרים ניגוד ואולי אפילו זרות מסויימת בין הסגנון המקראי המופק מן התחביר לבין המלה, שמשמעותה בתר-מקראית.

ודומה הדבר לגבי השימוש במלים שהן צורתן והן משמעותן בתר-מקראיות. שכן, לעתים הצורה הבתר-מקראית נדירה יותר מן הצורה המקראית המקבילה לה, ואם

3.1 המשמעות האסוציאטיבית של המלה הבודדת רוב ספרי הסמנטיקה אינם פוסחים על שאלת ריבוי המשמעויות של מושג המשמעות. יש המסתפקים בציון המשמעות הראשית והמשמעות ההקשרית בצד המשמעות המושגית¹⁵, אך יש המפרטים יותר מכך. לייץ¹⁶ בספרו סמנטיקה מחלק את המשמעות לשבעה סוגים, המתמצים בשלוש קבוצות עיקריות: המשמעות המושגית, שהיא התוכן הלוגי, הנקרא גם הקוגניטיבי או הרנוטטיבי; המשמעות האסוציאטיבית, שהיא התוכן הנמסר על-ידי קונוטציות, הקשר ועוד¹⁷; המשמעות החימית, שהיא התוכן הנמסר על-ידי הדרך שבה הקשר מאורגן מבחינת הסדר וההדרגה. לייץ רואה במשמעות המושגית מרכיב חשוב יותר של המשמעות מאשר במשמעות האסוציאטיבית, מאחר שהמשמעות המושגית ניתנת, לדעתו, לעימות ולתיאור הירארכי, כלומר ניתן להגדיר אותה במערכת סמלים מוגבלת¹⁸. אך יחד עם זאת מודה לייץ שאין אפשרות לתאר תיאור סמנטי מלא של לשון בלעדי המשמעות האסוציאטיבית.

ואכן נראה הדבר, שאם אמנם המשמעות האסוציאטיבית היא בעלת חשיבות משנית ביחס למשמעות המושגית, שהיא עיקרו של התוכן, הרי שניתן לקבוע זאת רק לגבי היחידה המילונית הבודדת, המלה; תקפותה של קביעה זו הולכת ונחלשת, כשהמדובר במשמעויות של יחידות גדולות יותר כגון המשפט ויחידות הגדולות מן המשפט. בתחומים אלה נראה, שחשיבותה של המשמעות האסוציאטיבית עשויה להיות שוות-ערך לזו של המשמעות המושגית ואולי אף לעלות עליה בחשיבותה. אין ספק, שהמשמעות האסוציאטיבית משמשת הרבה את דרך כתיבתו של עגנון¹⁹, ולא זו בלבד שהיא מוסיפה על המשמעות המושגית, אלא לעתים היא אף משנה אותה מן הקצה אל הקצה, והיא המעניקה את המשמעות העיקרית. גם בסיפור שלפנינו יש שבחירת אוצר המלים והעדפת מלה אחת על חברתה, באו בגלל הקונוטציות, שנתייחדו דווקא למלה שנבחרה ולא למלה אחרת. דוגמות:

ואקרא שחיים שלוש דלתות כי אמרתי אהגה את המלים אשר קראה אמי עליה השלום. (יב)

קשה לעמוד בהקשר זה על משמעותו המושגית של הפועל הגה. האם משמעותו היא "ביטא, השמיע קול בפיו" או שמא "עיין, למד", או "חשב, היררה"? קשה להגיע להכרעה בדבר אם קראה את "המלים אשר קראה אמה" (דהיינו דברי מזל) בקול, או שמא רק העמיקה לחשוב עליהן, אבל נראה שגם אין לכך חשיבות, כי הפועל הגה יותר משהוא נבחר כאן בגלל משמעויותיו המושגיות, הוא נבחר בגלל הקונוטציות שמעניק לו ההקשר המקראי: הדימוי הגה כיונה מופיע פעמיים במקרא: בישעיהו לח, 14: "אהגה כיונה", ובפרק כט 11: "וכיונים הגה נהגה". יש להמיית הינה קונוטציה של געגועים ועצב חרישי, על מות האם ועיוות גורלה. ואכן קונוטציה קרובה לזו קיימת כבר במקרא עצמו בישעיהו טו, 7: "לאשישי קיר חרשת תהגו אך נראים". קונוטציה שלילית יש למלה גם בירמיהו מת, 31: "על כן מואב איליל, ולמואב כלו אזעק, אל אנשי קיר חרש יהגה"²⁰.

מראה היער החום ועלי נחושתו ביצרו פני תבל. (מא)

במקרא: "לכצר החומה" (ישעיהו כב, 10).
המשמעות המקראית היא "לחזק" ואילו כאן "הפך לנוקשה". (?)

ועגמימות נאלחה כובשת את העולם. (מב)

במקרא הנושא הוא ארם הכובש מקום בדרך-כלל. כאן הנושא הוא שם מופשט, ולכן המשמעות של כבש כבר איננה כדיוק "לכד, תפס והשתלט", אלא המשמעות החיזורת והכללית יותר "מילא".

יתנוסס שמו לתהלה. (לה)
על-פי גם להתנוסס שבתהלים ט, 6.

גם כאן חלה תזוזה במשמעות הערך בעקבות ההקשר החדש: שם אינו מתנופף לכאן ולכאן, אלא בדומה ל-גם יהיה במקום בולט ויראה לעין כל.

ופתאום צנחה עננה על פניו ירדם. (נג)

כשארם או חפץ צונחים, המשמעות היא "נשמט למטה", אך כאשר הנושא הוא שם מוחש שאיננו אדם או דומם, הרי שחלה תזוזה במשמעות הפועל מ"נשמט למטה" ל-"ירד", "נהיה, נתגלה באופן פתאומי". כלומר התנועה איננה יותר חלק מן המשמעות. גם כאן אין שום קשר בין המרכיב ההקשרי המקורי המצטרף אל הערך לבין המרכיב החדש, וגם במשמעות הערך רק חלק מן המרכיבים הסמנטיים משותפים עדיין למקור.

3. התופעות הסמנטיות כמאפיין סגנוני

תיאור סגנונה של יצירה ספרותית הוא למעשה הצבעה על בחירת הסופר בין אמצעי ההבעה המגוונים, שהלשון מספקת לו, למטרה מסוימת. העדפת אמצעי הבעה אחד על משנהו נובעת לעתים בגלל הנושא ולעתים בעקבות אופיים של הגיבורים או מכורח הנסיבות. קורי הסגנון, שתוארו עד כה בסיפור "בדמי ימיה" באו לידי ביטוי בחזרה על דפוסים תחביריים מסויימים ובאופן השימוש במקורות. התיאור הסגנוני הוא, אפוא, תיאור של נוהג לשוני מסויים, שיש לו התייחסות אל התוכן, אלא שהתייחסות זו מתמצית אך ורק בפונקציה, שאמצעי ההבעה המועדף ממלא לגביו, כלי שתהיה לו השפעה על משמעותו המושגית של תוכן זה. הסגנון מבחינה זאת חיצוני לתוכן, אם כי הוא חייב להלום אותו, כשם שהלבוש, שהוא חיצוני לאדם חייב להלום את אישיותו ואת הנסיבות, שבהן הוא משתמש בלבוש מסויים ולא באחר. כך הדבר כשמדובר בקורים הסגנוניים שמתחום אוצר המלים והתחביר, אך נראה לי ששונה הדבר כשמדובר בתופעות סגנוניות-סמנטיות. השימוש בתופעות סמנטיות כמאפיין סגנוני עשוי — אם כי אין הוא חייב — להשפיע השפעה ישירה גם על התוכן עצמו. ואנסה להוכיח זאת על-ידי דיון באופן שימושו של עגנון במקורות מן הבחינה הסמנטית.

אחריה: ("וכאשר יהיה את הילד אשר שמע את אמו פועה... והכיר פתאם כי זה שמו כן היה עמי בקראי בספרים" [יב]). לכן גם היא נוקטת לשון פועה ודווקא בסוף הסיפור, כשלכאורה הושלם חפצה, ולא היא. תרצה לא זכתה לאהבה שציפתה לה, כי מזל עדיין התאבל על לאה, ואהבתו לתרצה היתה אהבת אב לבתו בלבד ("אבי ואישי האירו לי פניהם, באהבתם ובחמלתם נדמו זה לזה. שבעים פנים לרע ופרצוף אחד לאהבה" [נד]). גם לגבי מינטשי משתמשת תרצה בלשון פועה, ולכאורה תמיהה יש בדבר, מה למינטשי ולצרה זו? אבל עוד בראשית הסיפור מתוודה מזל, שבהיותו בבית לאה שם עיניו במינטשי. על יחסה של מינטשי אל מזל אין אנו שומעים דבר במישרין, פרט לכך שיחסיה עם בעלה גוטליב אינם כשורה. גם לגביה העבר מעוות הוא:

"כשבתה עם גיסתה לא מצאה נופש ועתה זכרה ימים מקדם... מעוות קראה פתאם... ומינטשי החליקה ראשו באהבה ותאמר: מעוות, מעוות, מעוות בני. אף כי כלבים שנאתי העכרתי את ידי על עורו ואחליקהו". (מ)

שתי גישות מוצגות כאן בהתייחסות אל העיוות של הדור הקודם: דרכה של תרצה הוא הנסיון לתקן את המעוות בכך שתהיה אשת מזל, דבר שהיא רואה אותו כחובתה (וראה בסיפור עמ' מז "אולם אני את חובתי אעשה" וכו') לעומת ההשלמה שבגישתה של מינטשי. שתיהן מחליקות את ראש הכלב מעוות, מחליקות משמע "מלטפות". אך כאן מבצבצת גם ה"משמעות המשתקפת", ההחלקה שהיא הפיכת דבר לחלק, ליישר את ההידורים ולתקן (להחליק) את המעוות. ואולם יש הבדל ב"החלקה" של שתי הדמויות: תרצה עושה מאמצים שהם כמעט מעל לכוחותיה לתקן את המעוות, ואילו מינטשי מסתפקת בכך שהיא פועה לכלב, כדרך שפועים להיגוק בוכה כדי לפייסו. ואם כי המלה מקראית היא, אין מניעה בדבר שבהיקרות זו תדבק בה המשמעות האסוציאטיבית העולה מן המדרש²⁴.

3.2 המשמעות האסוציאטיבית העולה מן המובאות²⁵

על המובאות אצל עגנון נכתב הרבה, ואין ספק שיש מהן המשמשות כתפאורה סגנונית בלבד ויש המעלות משמעויות אסוציאטיביות, המוסיפות על המשמעות המושגית ומגלות מה שהיא מכסה²⁶. גם בסיפור שלפנינו יש מובאות משני הסוגים, אך ארון כאן רק בסוג המעניק תוספת משמעות לסיפור, כדי להראות כיצד מובאות, המהוות מארג שלם בסיפור, מבטאות את היחסים הסמויים שבין הדמויות ומכוונות את משמעות הסיפור כולו.

3.2.1 יחסי לאה ומזל

כבר בחחילת הסיפור מושם דגש חזק על בגדיה הלבנים של לאה.

היא יושבה בחלון ובגדיה היו לבנים.

בכל עת היו בגדיה לבנים.

פעם נקרה דוד אבי בעירנו וירא את אמי ויחשוב כי אחות רחמנית היא כי בגדיה הטעוהו... (ה)

הפועל הקיף מופיע במשמעות מיוחדת בשני מקומות בסיפור:

ויהי כי הקיפו ימי הלימודים. (כו)
הקיפה הדממה את לבי. (לט)

בפעם הראשונה מופיע הפועל כדי לציין את סיום לימודיה של תרצה בכית-הספר והעברתה לבית-המדרש למורות. המשמעות המושגית של הפועל היא "חלף, עבר". והנה הפועל במשמעות זו יחידאי במקרא, והוא מופיע באיוב א, 5: "ויהי כי הקיפו ימי המשתה". עצם השימוש בפועל המופיע בספר איוב אומר דרשני, לא כל שכן שהפסוק שבו הוא מופיע כמעט זהה במבנהו למשפט שלפניו, והוא מציין את תחילת יסורי איוב. נראה, לכן, כי הבחירה נפלה כאן על פועל נדיר זה דווקא כדי לרמוז על תחילת יסוריה של תרצה ביחסיה עם מזל, שהרי כבר בעמוד הבא מודיע לנו עגנון ש"מזל אז מורה" בסמינירון.

ההיקרות השניה של הקיף באה לציין את יחסה של תרצה אל העולם לנדא. אם חשבנו שיחסה אליו מעודד, שהרי "נסעה עמו לשוח"²¹, הרי שורות אחדות אחרי כן מתברר ש"בכל זאת לא דיברנו דבר, כי הקיפה הדממה את לבי". כאן המשמעות של הקיף אחרת היא, אם כי גם זו משמעות נדירה. אכן שושן מסתפק בכך, שהוא מוסיף להגדרה "סבב, כיתר" בהשאלה. אם נדייק יותר, נוכל להגדיר את המשמעות כ-"מילא" (שהיא מטונימית ל-"סבב, כיתר"). וגם משמעות זו מקורה בהופעה מקראית יחידה בישעיהו טו, 8: "הקיפה הזעקה את גבול מואב". גם אם לא נרחיק לכת עד כדי לומר, שתרצה רצתה "לזעוק" באותה הזדמנות (שהרי רצתה במזל), הרי שמכל מקום נוכל לטעון כאן לקונוטציה שלילית, המבהירה את יחסה אל העולם לנדא למרות ובניגוד לאירועים האובייקטיביים, שאולי מובילים לרגע למסקנה אחרת.

תגובתו של העולם ליחסה של תרצה מתבטאת בין השאר במשפט: "עיניו העמיקו, לחייו שפו". אמנם כאן גם המשמעות המושגית מציינת מצב פיזי שלילי, אבל העובדה, שהפועל מופיע פעם אחת בלבד במקרא, ודווקא באיוב (לג, 21: "ושפו עצמותיו..."), מוסיפה לחריפות תגובתו על מנת היסורים שעלתה בחלקו²². פועל אחר המופיע פעמים אחדות בסיפור הוא הפועל פעה ודווקא בקולוקציות הסוטות מנוהג לשון ימינו (שהוא במקרה זה המשך לנוהג לשון חז"ל):

וכאשר יהיה את הילד אשר שמע את אמו פועה ומצפצפת והכיר פתאם כי זה שמו כן היה עמי בקראי בספרים. (יב)

הכלב נבח שנית ומינטשי פעתה אליו בפיה, מה לך מעוות? (מ)

חן חן סבא, פעיתי כילד. (נג)

במקרא מופיע הפועל פעם אחת בלבד בישעיהו מב, 14: "כיולדה אפעה אשם ואשאף יחד". הדימוי לילדות מעניק למלה קונוטציה של צער וכאב, ואילו ההקשר הכללי, שבו מופיע הפסוק, מוסיף אולי גם גוון של כעס עצור²³. מי כלאה מחייסרת כיולדה עד שהיא פועה ומצפצפת? ויסורים אלה ופועיה זו היא מנחילה גם לבתה

תירץ את מעשהו: "באתי אל היער ואחר עד עתה". וכך שולח יעקב לומר לעשיו אחיו: "עם לבן גרתי ואחר עד עתה" (בראשית לב, 5). כמה נחאחר יעקב? הווה אומר בבניית ביתו, שהרי לפני בריחתו רצה יעקב להיפרד מעל לבן בגלוי, שהרי אמר לו: ומתי אעשה גם אנכי לביתי? (בראשית ל, 30). אלא שלבן רימה אותו ועיכב בעדו. כאן העיכוב בבניית הבית נעוץ בנהיה אחרי היער ובחפצו "לעבור את הארץ לארכה ולרחבה". (כא). השלב הבא הוא שמזל מתגבר על לבטיו ומבקש: "הגידו נא לי היש בבייתכם חדר למעני ואשב עמכם כל ימי החופש?" (כא). שוב עולה האסוציאציה לדברי עבד אברהם (בראשית כד, 23), ואולם יש כאן הדרגה מסויימת: בתחילה ביקש מזל רק "השקניני נא", ורק לאחר זמן רב חזר וביקש "היש בבייתכם חדר", כלומר לשיבה ממושכת יותר. ואז באה הפרעה נוספת, הלוא היא מינטשי רעותה של לאה (כא — כב), ומזל שוב אינו יכול להחליט²⁷, עד אשר ההכרעה נופלת בסוכה ומזל ולאה מודעים לאהבתם. אבל מה יהא סופה של אהבה זו נרמזים אנו עוד לפני שהחלה: "מה נאווה סוכתי... על ענפים בתוכה תלינו פנסים אדומים" (כב), ושוב עולה באזנינו ההד של "על נהרות בבל": "על ערכים כתוכה תלינו כנורותינו..." (תהלים קלז, 2), משמע — סופה של אהבתם שתיהפך לאבל.

3.2.2 יחסי תרצה ומזל

תרצה נוטלת על עצמה לתקן את המעוות, ואביה מצטרף אליה בכך מיד לאחר מות האם. כאשר הם הולכים אל מזל בעניין המצבה שואל האב את האשה הזקנה: "הגידו נא לנו... היש בזה מר מזל?" משפט זה הוא הדו של הפסוק בשמ"א ט, 11, ששילב בו המחבר גם את פסוק יח: "ויאמר הגידה נא לי אי זה בית הרואה?". "ויאמר" להן היש בזה הרואה?". האם יש למוכאה זו משמעות כלשהי? ייתכן שמוכאה זו באה ללמדנו, שמקרהו של מינץ הוא כמקרהו של שאול המלך, שהלך לבקש אתונות ומצא מלוכה. מינץ הלך אל מזל בעניין המצבה ומצא איש לבתו. ואולם ההבדל הוא, שכוננה זו היתה בליבו של מינץ כבר מלכתחילה, שהרי מיד לאחר שמצא את מזל בביתו אמר לבתו: "לכי בתי, בואי החדרה" (ט). שוב שתי אסוציאציות מקראיות לפנינו, המשולבות זו בזו. האחת ברות ב, 2, כשרות מציעה ללכת ללקוט שיכלים בשדה ביעז עונה לה נעמי: "לכי בתי". ולשון זו יחידה במקרא. ואילו האחרת היא במל"א א, 15: "ותבוא בת שבע אל המלך החדרה" ואף לשון זו יחידאית במקרא, לכן אין לומר שזו אסוציאציה מקרית. נראה שהאסוציאציה המקראית הכפולה מוסיפה כאן על התוכן הגלוי של הסיטואציה (שעניינה אבדן שירי מזל בלא שהשאר לו "העתקה" מהם) את נסיונו של מינץ להציע למזל את תרצה בתו במקום לאה המתה, בדומה לבת שבע, שבאה אל המלך החדרה להסדיר את המלכת שלמה בנה כתיקון העיוות שגרם לה חטאו של דוד. כהוכחה נוספת לכוננתו זו של מינץ האב נוכל להביא את דבריו לבתו: "ויאמר אלי אבי, נלכה נא לשוח" (י) ומיד אחר-כך: "ויפן אבי וילך אל בית מזל" (י). לשון "לשוח בשדה" מוכרת לנו מיצחק שהלך לשוח בשדה כשפגש את רבקה ארוסתו. וכך אמר גם העלם לתרצה (כפי שהיא מסרה את דבריו): "ויט אלינו אולי אסע עמו לשוח"²⁸ (לח).

גם האזכור של המלכת שלמה חוזר בציטוט נוסף המבטא את תגובת מזל לנסיין

הבגדים הלבנים עשויים אולי להתפרש כתכריכים, אבל אם דבר זה בא לרמוז על מותה, הרי שאין אנו צריכים לכך, כי כבר כמשפט הראשון נתבררנו על מותה. כמוכאה לעומת זאת יש יותר מכך: המשפט "בכל עת היו בגדיה לבנים" היא מוכאה מקהלת ט, 8: "בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר". וההמשך בפסוק 9: "ראה חיים עם אשה אשר אהבת כל ימי חיי הבלך...". לעתים מה שלא נאמר מבהיר יותר מן הנאמר. מוכאה זו וההדגשה על בגדיה הלבנים באה להשמיענו מעשיה של לאה: היא קיימה את עצת קהלת כאשר לבגדים הלבנים, להנאות החומריות, אך לא קיימה את ההמשך, היא ויתרה על אהבתה למען העושר.

מכאן ואילך שומעים אנו על היחסים שבין שתי הדמויות בסיפור מזל: בפגישתם הראשונה אומר מזל מיד: "ולכל תדע הנערה... אמרתי אליה השקיני נא מעט מי" (ז), (בראשית כד, 43). הסימן שביקש עבד אברהם בעניין זיווגו של יצחק, ואולם לאה בתשובתה אינה חוזרת על דברי רבקה, אלא דווקא על דברי יעל לסיסרא: "ותאמר סורה אדוני, סורה אלינו" (ז), (שופטים ד, 18). פירוש הדבר, שבמעשיה כאילו תביא לאה למותו של מזל, אמנם לא בפועל ממש אלא כציון התייחסותו של מזל לעניין.

על התייחסותו הקשה של מזל לאי-מימוש אהבתו מעידות עוד ארבע מוכאות: על אבי לאה, שרץ אחריו להסביר לו מדוע ניתנה בתו לאחר, מספר מזל: "ויפן כה וכה, וירא כי אין איש ויאמר..." (כג). המוכאה היא משמות ב, 12 המספרת על הריגת המצרי: "ויפן כה וכה וירא כי אין איש ויך את המצרי". דברי ההסבר של אבי לאה על נתינתה לאיש אחר הם שוב כמוות בשביל מזל.

וכבר בפגישתם הראשונה עם מזל נאמר עליו: "והאיש כמו הכיר פתאם מי האנשים אשר באו אלי" (ט), ואלה הרי דברי ה' אל בלעם על זקני מואב ומדיין, שהלכו אליו לקלל את ישראל (במדבר כב, 9). כלומר, האנשים האלה הם שהביאו קללה על מזל.

מזל מאשים גם את לאה: "בתך תורתי לא תשכח... אותי עזבה ואת תורתי תשמור" (כג). משפט זה הוא הדו של ירמיהו ב, 13: "כי שתי רעות עשה עמי, אותי עזבו, מקור מים חיים..." וכן, שם טז, 11: "אותי עזבו ואת תורתי לא שמרו". מזל משנה בדבריו את הפסוק בירמיהו ואומר: "ואת תורתי תשמור", שכן "בשירי אשר כתבתי תהגה", וזהו הדבר אשר יגרום למותה. מזל מאשים את לאה ובייתה בכגידיה בו והוא כאילו מכין את הקרקע גם לעונש. וכזו היא גם תגובתו בכאה: "עזבתי את ביתי, נטשתי את סוכתי, ואשכור לי חדר מחוץ לעיר". (כג). שוב, זהו הדו של הפסוק בירמיהו יב, 7: "עזבתי את ביתי, נטשתי את נחלתי", ומהו אומר לפני כן (פסוק 6): "כי גם אחיך ובית אחיך גם המה בגדו בך... אל תאמן בם כי ידברו אליך טובות". ואכן הוא מאשים אותם במפורש בכגידיה: "ואני בבואי מעיר הכירה קרבוני, כשפתם קרבוני ולבם רחוק ממני".

מזל מאשים קשות את לאה ואביה, אבל למעשה העיכוב חל גם בעטיו. נתינתו אחרי היער, אהבתו לחיי נדודים וחוסר יכולתו להחליט להתיישב ישיבת קבע במקום כלשהו, הם שעייכו בעדו לממש את תכניתו. בית לאה הזמינו אותו אל סעודת הצהריים ועשו זאת בלשון ההדגשה: "אך שוב תשוב אלינו..." (כ), אבל מזל שכח לחזור וכך

על הסגנון המקראי של "ברמי ימיה" לש"י עגנון 47

- (4) הכוונה למשלים הפועל הבא ביחסת המושא, אך הפונקציה שלו היא של תיאור מקום או זמן וכדומה. ראה
E. Kautzsch, *Gesenius' Hebrew Grammar*. Oxford, 1910, 372—373.
- (5) כגון: הרינו חלנו כמו ילדינו רוח (ישעיהו כו, 18).
ידרוך חצו כמו יתמללו (תהלים נח, 8).
ועשה קציר כמו נטע (איוב יד, 9).
- (6) על התקבולת המקראית ראה מ"צ קדרי "התקבולת המקראית מבחינה סמנטית", לשוננו, כרך לב (תשרי-טבת תשכ"ח), ירושלים, 45-37.
- (7) ואין הבדל מבחינה זאת בין חרצה לבין מזל עקביה.
- (8) כדאי להעיר כאן, שהיחס הסמנטי הנכון בין היחידות הסמנטיות המקבילות שכל, וזכרון עולה רק בעזרת ההקבלה הניגודית הברורה שבין שני המשפטים (גש הלאה; עורני, שהרי שכל וזכרון ללא הקשר מבהיר עשויים להיתפס גם כהיפונימיים.
- (9) הרי דוגמות אחדות: "כי כקול הסירים תחת הסיר כן שחוק הכסיל..." (קוהלת ז, 6); "כשושנה בין החוחים כן רעייתו בין הכננות" (שיר השירים ב, 2—3); "כחומץ לשנים ופעשן לעינים כן העצל לשולחיו" (משלי י, 26); "כחצים כיד גבור כן בני הנעורים" (תהלים קכ"ו, 4) ועוד.
- (10) כגון: "כאש תבער יער וכלהבה תלהט הרים כן חרדפם כחמתך" (תהלים פג, 16). וכן במקרה של לוואי צירוף יחס: "כעניי עבדים אל יד אדוניהם כעניי שפחה אל יד גברתה כן עיינו אל ה' אלקינו" (תהלים קכג, 2).
- (11) ראה:
Chaim Rabin, *The Ancient in the Modern: Ancient Source Materials in Present - Day Hebrew Writing, Language and Texts*, edited by Herbert H. Daper, The university of Michigan 1975, 173.
- (12) אף-על-פי שהקולוקציות הנידונות לעיל מובאות כלשונן אין לראות בהן ציטטות במלוא מובן המלה, משום שהקולוקציה, בהיותה קצרה, היא משולבת אורגנית לתוך ההקשר החדש, בלי שיהיה לה מעמד עצמאי בו. לעומתה המובאה היא בדרך כלל משפט שלם, המביע רעיון שלם, ומעמדו עצמאי בתוך ההקשר החדש המקיף אותו. עם זאת יש להודות שיש כאן מקום למקרי גבול.
- (13) סיבה פרודאית יותר לשימוש ברבדים האחרים היא העובדה, שעגנון אינו כופה בכל מחיר את לשון המקרא על התוכן, ובמקום שהתוכן והאפשרויות הגלומות בו דורשים זאת, הרי הוא מוכן לחרוג מן הסגנון המקראי, שלא כסופרי דור ההשכלה.
- (14) במשמעות "נעלם, התרחק" רק שתי פעמים במקרא: "והנה ההמון נמוג" (שמ"א יד, 16); "שערי הנהרות נפתחו וההיכל נמוג" (נחום ב, 7). ככל שאר ההופעות (ארבע פעמים) המשמעות היא "נמס מפחד", כגון "נמוגו כל יושבי כנען" (שמות טו, 15).
- (15) ראה S. Ullmann, *Semantics*, Oxford 1962, 128—140; גב"ע צרפתי, סמנטיקה עברית, ירושלים, תשל"ח, 41—45; ר' ניר, סמנטיקה של העברית החדשה, 127—149.

התיקון: "ומזל אחז בקרנות השולחן" (יא) והדבר מסופר עליו בסמוך לדבריו על לאה: "הן למענה כתבתי את שירי והיא מתה". (יא). משמעות הדברים היא שמזל אינו מקבל את נסיונות התיקון מצד אבי חרצה ובורח מפניו ואוחז בקרנות השולחן כאדוניהו, הבורח מפני שלמה ("ואדוניהו ירא מפני שלמה... ויחזק בקרנות המזבח" — מל"א א, 50), משום שהוא מתאבל עדיין על מות לאה ורואה בכך מעוות אשר לא יכול לתקן. גם כשנדמה לנו, שחרצה השיגה את מבוקשה, היא אומרת על מזל: "כמעט יצאה נפשו בדברו" (כט), ציטוט משיר השירים ה, 6, שהמשכו הוא: "ביקשתיהו ולא מצאתיהו". וכן היא אומרת אחר-כך: "עבר חורף, כלה קיץ ואנחנו לא נפגשנו" (לג), משמע: לא נושענו (ירמיהו ח, 20). גם לאחר נישואיה למזל תיקון המעוות לא עלה יפה: "כי מוקש הייתי לעקביה" מספרת חרצה, ומזכירה את שיחות איוב ורעיו כדימוי לשיחות אביה ומזל. ובסופו של דבר, כפי שכבר נזכר בפרק על הקונוטציות, היא מקישה את אהבת בעלה אליה לאהבת אב, ומשום כך "היה עם ליבה לכנות... בחיק אמה" (נג).

מן הניתוח דלעיל עולה, אפוא, המסקנה, שהמקור של הסיפור הוא כדלהלן: הגיבורים כמו ידיהם עיוותו את גורלם וגם המאשים (מזל) אינו פחות אשם מן הנאשמים (לאה וביתה). ומי שחושב שיוכל לתקן את המעוות טעות בידו. גם זה מן הדברים שהם בבחינת מעוות אשר לא יוכל לתקן, ומכל מקום לא תיקון שלם.

הארכנו מעט בהתחקות אחר המובאות המקראיות ובפירוש משמעותן, כדי להראות באיזו מידה עשויה המובאה להעלות משמעויות נוספות לעניין הנידון. ולהשלים ולחשוף מה שלא נאמר אלא ברמז בלבד. אבל כדי לעמוד על משמעויותיה של האסוציאציה המקראית, אין אנו יכולים להסתפק בדוגמה אחת פה ושם, כי אז יראה הדבר כמקרי או כבעל תפקיד סגנוני בלבד. ואולם בסיפור זה, כפי שניסינו להוכיח, המובאות השונות קשורות זו בזו, ולעתים גם מובאות שונות מאותו העניין חוזרות על עצמן ומשלימות זו את זו במארג משמעותי אחד. מכאן שוב ראייה לכך, שהמשמעות האסוציאטיבית על גיווניה השונים מקבלת את עיקר משקלה בפירושן של יחידות סמנטיות שהן מעבר למשפט, ולא כל שכן שמעבר למלה הבודדת.

הערות

- (1) על הדיאלקט, הסוציולקט והמשלב ראה:
M. A. K. Halliday, A. McIntoch, P. Srevens, *The Linguistic Sciences and the Language Teaching* Longmans 1964, 87-98; G. W. Turner, *Stylistics*, Harmondsworth 1973, 165-202.
- (2) ראה לעיל הערה 1). על חלוקות אחרות ראה:
Crystal D., and D. Davy, *Investigating English Style*, Longmans, 1969. 155-154.
וכן רפאל ניר, סמנטיקה של העברית החדשה, עמחי, תל-אביב, תשל"ח, 155-154.
- (3) על מערכת הזמנים במקרא ראה ח' רבין, משמעויותיהן של הצורות הדקדוקיות בלשון המקרא ובלשון ימינו, אקדמון, ירושלים, תשל"א, 9—24; תחביר לשון המקרא, ערך לפי הרצאות שמואל שקולניקוב, ירושלים, תשכ"ה (בשכפול), 31-32.

- (25) גם המשמעות העולה מן המובאה היא מסוג המשמעות האסוציאטיביות, אלא שהשימוש במובאה הוא הכנסת משפט שלם לטקסט ככתבו וכלשונו, ואילו הקונוטציות, שדנו בהן לעיל, מתייחסות למלה הבודדת, שהוצאה מהקשר והוכנסה להקשר חדש על מטענה האסוציאטיבי.
- (26) וראה לעיל הערה 19.
- (27) בספור זה לפנינו אפוא משולש כפול: לאה, מזל ומינץ מצד אחד, ומזל לאה ומינץ מצד אחר. בכך מצטרף סיפורנו לשאר סיפורי האהבה של עגנון, כפי שכותב הלל ברזל: "ההיקלעות בין שני קטבים היא סימן הכר מובהק של סיפורי האהבה העגנוני... הלל ברזל, סיפורי אהבה של שיי עגנון, אוניברסיטת בר-אילן, תשל"ה, 76.
- (28) קשה יותר לתת תשובה חד-משמעית לשאלה אם אין כאן רובד משמעותי נוסף, שבו השקנים הם כנסת ישראל וה' שאלה היא אם אפשר לראות במערכת היחסים שבסיפור בבואה של העיכוב שחל בגאולת האומה עקב חטאיה מצד אחד, ומצד אחר טרוניה סמויה כלפי מעלה, שהעיכוב אינו תלוי כולו באשמת האומה, אלא בהסתר פנים שרירותי כביכול. והסיום פסימי, כאילו הגאולה השלמה אינה אפשרית. אם נקבל פרשנות זו, הרי שבכך יצטרף סיפורנו לשאר סיפורי האהבה של שיי עגנון, שהמבקרים רואים בהם רובד סמלי נוסף זה. וראה הלל ברזל, סיפורי אהבה של שיי עגנון, עמ' 78 — 84.
- גם בסיפור עצמו ניתן לפרש כמה מן המובאות ברזל: ראשית, נפרש את המובאות מירמיהו (ב, 13; יב, 7; טז, 11) כמשמען במקור. נוסף לכך את המובאה המתיחסת אל מזל כאל הנביא "הרואה" (שמ"א ט, 11, 18, וראה לעיל עמ' 44): את הסיטואציה, שבה מינץ וכתו "עומדים מזה ומזה לבחור כתב למצבה" (ט), נוכל לפרש כמרמזת לנאמר ביהושע ת, 33: "וכל ישראל וזקני עומדים מזה ומזה לארון... שכן הצירוף מזה ומזה מופיע הרבה במקרא, אבל עומדים מזה ומזה — פעם אחת בלבד. ואפשר למצוא כמה הקבלות בין שני המעמדות: המעמד ביהושע היה מלווה בכתובת משנה תורת משה על האבנים, ובמקביל מול ה"רואה" הוא הכותב את נוסח המצבה; והעם עומדים מזה ומזה כדי לשמוע את דברי התורה, ובמקביל מינץ וכתו עומדים מזה ומזה לבחור כתב למצבה; וגם הארון מתקשר יפה לשתי הסיטואציות. לפנינו אפוא כמה וכמה ראיות, ואף-על-פי-כן תהיה פרשנות זו טובייתסיבית במידה רבה.

נספח לפרק 2: אוצר המלים שנבדק לרבדיו.

צורה ומשמעות מקראית

האמיר, התאנף, שם לאפס, בחלה, כלול, בעל בריתו, נבעת, ביצרו, געלה, לגמא, נדהם, דלף, דלות, הוכרי שמים, זולת אשר, ובהזכיר, חובלה, להחלימה, ניחר, חשופים, מיטב, נצבה, הצתי, כובשת, כבש, כרכוב, ויכרכר, הלאוני, ליחכה, תלין, התלקחו, נמוגו (לא), משתי, ימיש ותמו, ותמצא מרגוע, מצות אנשים מלומדה, ידודון, נהרו מגיל, הניאה, נחתה, ניחתה, יתנוסט, נפחה נפשו, לנשל, הסכין, יספה, התעבר, העטו, עלץ, עמל, יתעשת, הפיק רצון, ויפזו, ויפזו, לפרוט (על הפסנתר), הצהיל (רוח), ויצלו, צנחה, קדחו, נפשי החלה לקרץ ב-, ותקרץ, רבץ, רגבי, רגן, וירוזם, רחפו, וירץ (לבי), להתרפס, השתאה, שארית, שבע ביום, שוחרת (תושיה), שת לבו, לשפות, וישתוממו, להישען (על דבריה), (התקוה) שעשעה את לבנו, ושחוק שיעשע על שפתיו, תונתן, ואתמה, תמרוקים.

- (16) G. Leech, *Semantics*, Harmondsworth, 1974. p. 10—27
- (17) המשמעות האסוציאטיבית מתחלקת לשש קבוצות נוספות:
 (א) המשמעות הקונוטטיבית (Connotative meaning) היא הערך התקשורתי הנמסר מכוח מה שהלשון מתייחסת אליו מעבר למשמעות המושגית (כלומר מכוח התכונות הנלוות של הרפונט).
 (ב) המשמעות הסגנונית (Stylistic meaning) היא הדבר הנמסר על הסיבות החברתיות של שימוש הלשון.
 (ג) המשמעות ההיפעלותית (Affective meaning) היא הדבר הנמסר על הרגשות והעמדות של הדובר/הכותב.
 (ד) המשמעות המשחקת (Reflected meaning) היא הדבר הנמסר על-ידי הקשר אל המשמעות האחרת של אותה המלה.
 (ה) המשמעות הקולוקטיבית (Collocative meaning) היא הדבר הנמסר דרך קשר אל מלים הנוטות לבוא בסביבה ההקשרית של מלה אחרת.
 (ו) המשמעות התימאטית.
- (18) ראה ליין עמ' 10 — 11. וכבר אמר זאת סאפיר ביתר הדגשה. ראה ציטוט דבריו (בתרגום עברי) אצל צרפתי, סמנטיקה עברית, עמ' 42.
- (19) במאמרו "The Ancient in the Modern" עמ' 168 (ראה לעיל הערה 11) מביא ח' רבין דוגמות של מובאות מכתבי עגנון, שבהן יש למשמעות הקונוטטיבית תפקיד סגנוני בלבד. על הפונקציה הסגנונית לעומת זו המשמעותית של המובאה בכתבי עגנון ראה דב לנדאו, "השימוש במובאות בכתבי עגנון", ביקורת ופרשנות, אוניברסיטת בר-אילן, 2-3, עמ' 80 — 86. וראה גם י' בהט, "למהותה של האסוציאציה הלשונית האמנותית", לישוננו, כרך לב (תמוז תשכ"ח), ירושלים, עמ' 376 — 388.
- (20) אין לטעון על פסוקים כגון "ולשוני תהגה צדקך" (תהלים לה, 28), שכאן הפועל הוא בעל קונוטציה חיובית, כשם שאין לטעון על "לשונכם עולה חגה" (ישעיהו נט, 3) שהוא בעל קונוטציה שלילית. הפועל כאן נטול קונוטציות, והוא משמש במשמעות המושגית בלבד.
- (21) כאן יש לדייק ולהעיר, שבמלים אלה משתמש העלם, ותרצה רק מצטטת את דבריו.
- (22) על יחסה של תרצה אל העלם לנדא מלמדות גם שתי המובאות הבאות: השדכן שבא להציע אותו מתבדח כביכול עם תרצה (על שהביאה לו טה במקום מים לרחוץ ידיו) במלים "מים שאל טה נתנה לר" (כט), (שופטים ה, 25) ואף-על-פי שהמעשה מכון אל העלם רק בעקיפין, נוכל ללמוד מכך, שתרצה נהגה בו מעשה יעל בסיסרא, וכן מתייחס לכך לנדא. עובדה זו מצטרפת אל מנהגה של לאה במזל, שאף היא ענתה לו בדברי יעל לסיסרא (ראה לעיל על יחסי לאה ומזל), ויש בכך בבחינת "מעשה אבות סימן לבנים". המובאה השניה היא בדברי תרצה: "משכתי לחומי בעט והנה מענה לעלם" (לז). המובאה היא ממל"א כב, 34: "ואיש משך בקשת לתומו ויכה את מלך ישראל... שוב זהו קול מצפונה של תרצה הצופה כמה קשה יקבל העלם את סירובה, כמו מוות.
- (23) ושם הוא מכון נגד האויבים, שה' יצא להילחם בהם. וראה שם פסוק 13.
- (24) ראה רש"י לשמות א, טו ד"ה פועה.

ארגטיביציה של פעלים בלשון-הביניים של לומדי עברית*

הדפסה קנטור
אוניברסיטת בר-אילן

אחת התופעות השכיחות ביותר בלשון-הביניים¹ של לומדי עברית, ואף המתקדמים שבהם, היא הארגטיביציה² של פעלים, היינו הוספת הגרימה לפועל העומד, או ארגטיביציה הפוכה, כלומר השימוש בפועל הגורם כפועל עומד. ידוע שתופעה זו קיימת אף בלשונו של הדובר הישראלי הילידי³. (בלשון התקנית: השיעור מתחיל, והמורה מתחיל את השיעור; ובשפה התת-תקנית: המורה ממשיך את השיעור, והשיעור ממשיך). ואכן חלקן של הסטיות בלשון הלומד מקביל לאלו של הדובר הישראלי. ניתן איפוא להסיק שמדובר כאן, כביכול, בתופעה פנים-לשונית טהורה: הלומד שומע את הדובר הישראלי, ומאחר שקשה לו ללמוד להבחין בין לשון תקנית ללשון תת-תקנית (דבר, שכידוע, אינו קל כל עיקר גם לבלשנים!), הרי שהוא מחקה את הדובר הילידי.

בחלק ניכר של שגיאות הארגטיביציה, וכן בארגטיביציה הפוכה, ניתן לגלות בכירור את התערבות לשון-האם של הלומד, כפי שיעידו השגיאות הבאות:

א. שגיאות בארגטיביציה הפוכה:

- (1) החנויות סוגרות בשעה 7.
- (2) החנויות פותחות ב-8.
- (3) לפני שבועיים הקורסים גמרו.
- (4) השיעור מסיק בשעה 2.
- (5) השביתה ממשיכה גם היום.
- (6) בית-הספר גידלו במספר התלמידים.
- (7) רשמתי בקורס הזה באוניברסיטה.
- (8) האוכלוסיה הכפילה בשנתיים האחרונות.
- (9) הורי פגשו בקליפורניה.
- (10) המשפחה החביאה בחדר מתחת לגג.
- (11) אם זה לא יצליחם יפרידו.
- (12) כל שנה המדריכים מחליפים.

התהליך של הארגטיביציה בכל המשפטים הינו ברור. כל הפעלים ב-12 הדוגמות הינם מטבעם פעלים דו-אתריים, היינו פעלים השולטים על שני ציפים, וכאן הם משמשים כפעלים חד-אתריים, הדורשים ציף אחד בלבד. המושא של הפועל היוצא הופך איפוא לנושא של הפועל העומד. המכנה המשותף לכל 12 המשפטים הוא

צורה ומשמעות חז'ליות

בבואתי, להתבודד, חובתי, חובשי בית המדרש, חזן, חכך, ואחליקהו, חמין, ולחש לה, לפפני, מזוג, משכוני (לבית האופרה), משך ידו מן-, נדונייתה, סגנונו, המסתגפים, יסלסל, עובר לפני התיבה, נתערטלו, ואפיגה, פיוחם, צבורים, נקנים. (מושגים), וירמוז, מקצת שבחו, שגורה בפי, ישחירם, שף, תלמוד לשון עברי.

צורה ומשמעות: לשון ימה"ב

גיוחם, נרפסו, הנהגת הבית, בחמימותו, והמושג, נופש, ערסל, מדת ההשתוות.

צורה ומשמעות: לע"ח

אחוזות צנה, הצנה אחוזתך; בית חרושת, כתי לימודיות, גפרורים, מאפרת, ועגמימות, ויקמט (את מצחו).

צורה מקראית, משמעות חז'לית

(עיני) הגדילו, נזכרתי, חותמת (את לימודי), לשטוח (ספרים), שקל (אותו בצרתו).

צורה מקראית, משמעות לשון ימה"ב

חתנה, יתעתד ויתפלאו, ויצהילו, שיחרתי.

צורה מקראית, משמעות עברית חדשה

(עגמימות) נאלחה, גולה (של המנורה), גלמתו, (ימין) החופש, ניערתי כפי, בעוותך (את פניך), יקטר, רבצו, (ליל תכלת).

צורה חז'לית, משמעות לשון ימה"ב

קונטרסיו.

צורה חז'לית, משמעות: לע"ח

דמדמיות, מכושים, בעקיפין, ואעשן, שיעמום.

צורה: לשון ימה"ב, משמעות: לע"ח

העתקה,